

1a Jornada Fundació PRESME: NOVES MIRADES EN SALUT MENTAL I APRENTATGE.

Les aportacions de la teoria de l'aferrament a la comprensió de les dificultats d'aprenentatge i comportament.

Bellaterra, 14 Nov. 2008

OBERTURA DE LA JORNADA

Rosa Sellarès

1. Presentació:

Aquesta jornada no hauria estat possible sense la col·laboració de l'ICE de la Universitat Autònoma de Barcelona, que ens han donat tota mena de facilitats. representat per la Montserrat Pérez Simó, que ha vetllat des del primer moment pel projecte, per la Margarida Teixidor i en José Luis Costa i ara per la seva directora Montserrat Anton. Moltes gràcies.

Entre els objectius de la Fundació PRESME, s'hi troben l'establir ponts entre el món de la salut mental i el de l'educació, i el de ser punt de trobada pels professionals conscients de l'interès d'apropar les sovint excessives distàncies entre ambdós móns i interessats en aquesta confluència.

Aquesta jornada va en aquesta direcció.

La complexitat de la ment humana, del treball amb persones en l'àmbit clínic, educatiu o social i la ràpida i constant evolució dels coneixements obliguen els professionals a disposar d'un instrumental teòric ampli i divers. Les teories són eines que ens ajuden a entendre i a pensar la pràctica. Cadascú té la seva "caixa d'eines" que constantment va renovant i posant al dia, del context socio-històric en el que viu i de les problemàtiques que s'hi generen, de les oportunitats formatives, i sobretot, de la necessitat de trobar respostes a les preguntes i els reptes que la pràctica li planteja a nivell personal.

Les dificultats d'aprenentatge i de comportament i els profunds sentiments d'impotència que generen en els professionals fan palesa la necessitat de no quedar-se encallats en devocions excessives i fanàtiques a una teoria o a un discurs determinat i de cercar noves eines que ens ajudin a entendre millor les necessitats de nens i nenes que preocupen per la seva vulnerabilitat i els complexos problemes que poden interferir en les seves capacitats per aprendre i per conviure.

Pensem que la teoria de l'aferrament de Bowlby, el gran teòric del vincle, pot aportar elements de comprensió i per això en volem parlar avui. Cal dir que són molts els professionals que des de fa molts anys i en el nostre país apliquen els conceptes d'aquesta teoria sobretot en l'àmbit clínic. No és tan coneguda però en l'àmbit escolar.

Totes les persones convidades a participar a la Jornada són professionals amb molta experiència en els diferents àmbits d'intervenció.

L'hem estructurada al voltant de:

Quatre ponències presentades per professionals que partint de la teoria psicoanalítica o de la sistèmica, han incorporat elements de la teoria del vincle en la seva pràctica, i de quatre tallers que volen ser espais de reflexió i trobada i que seran coordinats per professionals amb molta experiència en les temàtiques tractades. A tots ells moltes gràcies.

2. Bowlby i la teoria de l'aferrament

Com totes, la teoria de l'aferrament, del vincle o de l'attachment és una teoria que té límits i propostes discutibles. Té l'interès però de:

- resultar compatible amb coneixements i dades obtinguts en disciplines complementàries, com puguin ser la psicologia cognitiva o la neurobiologia;
- oferir, degut al gran corpus de recerca que ha generat, referències objectives i compartibles per a l'estudi del comportament;
- permetre establir ponts entre la psicologia evolutiva i la psicoanàlisi.
- oferir un marc teòric i metodològic per a la clínica i la investigació,
- però també, i en la mesura que permet situar els problemes en història del desenvolupament individual i familiar, donar elements per a la prevenció i la promoció de la salut mental (Marrone, 2001).ⁱ

Bowlby (1907-1990) era un psiquiatra i psicoanalista crític amb algunes propostes dels seus col·legues de la psicoanàlisi britànica dels anys 30 i 40.

Com altres psicoanalistes (com per exemple Winnicott) defensava la importància del medi en el desenvolupament dels potencials de l'infant.

Influït per la seva experiència professional amb nombrosos infants separats de les seves mares degut a la guerra i interessat per entendre de manera objectiva el lligam de l'infant amb els seus cuidadors, s'apropà a corrents de recerca diferents de la psicoanàlisi. Especialment, a les idees de Darwin sobre adaptació i supervivència, a Piaget i el constructivisme, a l'etologia i a les propostes sistèmiques (Holmes, 1993/2008)ⁱⁱ.

Per Bowlby és el vincle allò que ens fa humans: els éssers humans no podem esdevenir persones si no és en el marc de les relacions humanes. Va anar desenvolupant les seves

teories durant molts anys fins donar cos i coherència interna a la seva teoria sobre l'aferrament, la separació i la pèrdua.

No volia fer escola perquè pensava que un cop un sistema d'idees s'identificava amb un nom concret, els escrits d'aquest autor tendien a adquirir un caràcter bíblic, i això no li agradava. No va poder evitar però que les seves idees s'estenguessin i esdevinguessin cada cop més acceptades.

3. Idees bàsiques sobre la teoria de l'aferrament:

Voldria assenyalar alguns conceptes bàsics sobre la teoria de l'aferrament que anirem trobant al llarg de la jornada.

L'aferrament no és sinònim d'amor o d'afecció. L'aferrament fou definit per Bowlby com un instint biològic que porta a l'infant a cercar la proximitat d'una figura cuidadora quan percep amenaces o sent desconfort. Per cercar la seguretat, l'infant compta amb un **repertori de conductes innates d'aferrament** (cerca de proximitat, somriure, agafar-se) que es correspon amb altres conductes de l'adult ...tocar, agafar, calmar..). Aquests comportaments tenen una doble funció adaptativa: la de protecció i la de proporcionar una base segura per a l'obertura al món i l'exploració (Bowlby 1969)ⁱⁱⁱ.

Estudiant aquestes conductes s'han observat i descrit (Ainsworth i altres, 1978)^{iv} un seguit de **patrons d'aferrament** que fan referència a modalitats de comportament habituals dels infants en moments de separació que incrementen la sensació d'incertesa i de por.^v Aquests patrons reflecteixen les formes de resposta desenvolupades per les criatures per tal de minimitzar l'angoixa i maximitzar l'adaptació en la història de les interaccions amb els cuidadors (Fonagy,1995)^{vi}. Com es deu sentir per exemple un infant que de manera continuada en la interacció amb la figura cuidadora experimenta alhora la necessitat d'aproximar-se i la por de ser rebutjat?

En Carlos Lamas ens parlarà tot seguit d'aquests patrons i de com es van formant.

També ens parlarà de **les modalitats d'aferrament**.

La modalitat d'aferrament segura és la més freqüent (70% dels infants) Els nens que presenten una **vinculació segura** han experimentat interaccions adequades, ben coordinades i recíproques amb les figures cuidadores. Compten amb un sentiment d'estabilitat que els permet ser autònoms i sentir-se amos de la seva experiència interna. Aquest sentiment de seguretat està íntimament lligat amb l'autoestima. Tenen més probabilitats de relacionar-se

millor amb els companys i els mestres, i tenen menys possibilitats d'assetjar o de ser assetjats i aprenen millor.

La resta d'infants es vinculen de manera insegura. En aquesta mena de vinculació s'hi distingeixen tres categories: evitativa, ambivalent i desorganitzada. Aquesta mena de vinculació expressa modalitats defensives en l'afrontament de la relació amb els altres i la realitat i no indica patologia però sí que pot esdevenir un factor de vulnerabilitat.

Bowlby postula que a partir de les experiències d'aferrament i cura, l'infant construeix representacions o **“models operants interns”** per cada figura cuidadora. Aquestes representacions són una mena de resum dels aspectes repetits en les interaccions amb els adults significatius i s'emmagatzemen a la memòria implícita. Són, segons Bowlby, com mapes cognitius, prediccions que l'infant desenvolupa sobre ell o ella mateixa, de les pròpies capacitats o sobre els altres i sobre les respostes dels altres a les seves necessitats.

Els infants neixen equipats per trobar-se amb l'altre, però per ben equipada que estigui la criatura tan sols aprendrà a prestar atenció adequada als seus sentiments i als dels altres i a regular les seves emocions si es desenvolupa en un entorn sensible on es consideri que val la pena assabentar-se del que els passa a les persones, comunicar-ho i pensar-ho.

La vinculació segura es basa en la **capacitat reflexiva** (Fonagy i altres, 1991)^{vii} i porta cap al desenvolupament de la mateixa. Fonagy (Fonagy, 1997),^{viii} un dels autors que més ha treballat per l'aproximació de la teoria psicoanalítica i la de l'aferrament fa servir el terme **funció reflexiva per referir-se a les capacitats per entendre el comportament tenint en compte els estats mentals propis i els dels altres**. Quan la mare pot estar en contacte amb els propis sentiments i és capaç de veure la criatura com un ésser humà amb intencions, sentiments i desitjos afavoreix el seu sentiment de seguretat. La capacitat de sentir, pensar, de posar paraules als sentiments i de comunicar-los permet elaborar-los i produir sentit, permet reduir l'angoixa i afrontar la incertesa. Quan les criatures no han pogut tenir l'experiència de ser enteses i la comunicació passa per l'acció, determinats comportaments poden tenir a veure amb la inseguretat i les experiències primerenques adverses. D'això i de com ajudar a l'aula a aquestes criatures, el comportament de les quals sovint no entenem, ens en parlarà la Heather Geddes.

Una qüestió que s'ha discutit i estudiat molt és la que fa referència a la continuïtat entre els patrons mostrats a la infància i la possibilitat de la seva modificació. Si bé molts treballs mostren el pes de les primeres experiències i la dificultat de modificar les primeres representacions (Goldberg, 2000)^{ix}, d'altres també mostren la sensibilitat dels patrons al context i la seva modificabilitat.

Ens podem preguntar per exemple com determinades experiències i modalitats de relació a la infància influeixen en el recorregut del desenvolupament de l'infant i poden actuar com a factors de vulnerabilitat a l'adolescència. En Jorge Tió ens en donarà exemples.

Les persones que treballem per intentar aconseguir canvis envers la salut i el creixement hem d'acceptar l'evidència de la dificultat dels canvis en molts casos però alhora no podem deixar d'apostar per aquesta possibilitat de modificació de les primeres representacions.

I pensar per exemple que és possible que una mare deprimida que rebí ajuda pugui canviar el seu estil de cura o que pares en dificultats puguin entendre el risc de determinades actuacions seves, o que nens vulnerables puguin esdevenir-ne menys en el tracte amb adults (per exemple mestres) o que permetin a les criatures fer l'experiència de trobar adults que donin respostes als seus comportaments diferents de les que estan acostumats a rebre.

La Joana Alegret ens donarà exemples d'aquestes possibilitats de canvi a través de les seves intervencions amb famílies i escoles adreçades a que l'escola pugui actuar cada vegada més com una base segura que ofereixi noves oportunitats.

Transmissió intergeneracional de l'aferrament

Hi ha clares vinculacions entre l'estat mental dels pares en relació a la pròpia història de vinculació i la seguretat de vinculació dels infants. Els pares, de manera inconscient, estan influenciats per les seves pròpies experiències d'aferrament. Portem amb nosaltres la relació amb els nostres pares. Queda enregistrada en sistemes de memòria no accessibles. Fer de pares apareix de manera natural, però de la manera natural com l'hem apresada. No necessàriament apareix naturalment el com fer-ho de manera diferent. Per això malauradament, en moltes famílies el trauma no elaborat es repeteix una i altra vegada.

Espero que aquestes pinzellades bàsiques adquireixin més sentit en el transcurs de la jornada i que les idees que escoltarem ens serveixin per seguir treballant per ajudar els infants en les dificultats emocionals que estan a la base dels seus problemes d'aprenentatge i de comportament.

Però no avançaríem gaire si ens servíssim dels conceptes que ens ofereix la teoria de l'aferrament (Crittenden, 2000)^x, com per exemple la diferenciació entre vinculació segura i insegura, per obtenir categoritzacions estigmatitzadores com les que sovint planen sobre el món educatiu i serveixen per etiquetar i controlar, en lloc d'escoltar la subjectivitat i empatitzar amb el patiment de la criatura. Posar etiquetes sense escoltar allò que és subjectiu comporta el risc de caure en una racionalització inhumana dels problemes dels infants i de condemnar les criatures a un constant sentiment de fracàs.

No es tracta de pensar en les modalitats de vinculació insegura com inadequacions o dèficits, sinó de veure'ls com esforços d'una criatura que està intentant afrontar com pot els reptes que li planteja la seva realitat i respondre a una situació que per ell és de perill.

En aquestes nostres societats amb tan poca capacitat de contenció, en les que hi són tan presents l'individualisme, l'anomia i l'alienació, és important poder ajudar a desenvolupar un sentiment de seguretat bàsica en el self de les persones. Donar la possibilitat de refer representacions o models i promoure la seguretat psicològica, pot ser tan important per a la salut pública com les vacunes o la preocupació pel benestar físic de la població.

Parafraçant Winnicott, una societat "suficientment bona" és una societat que en la mesura del possible minimitza els esdeveniments pertorbadors i protegeix els seus membres de moltes formes de dificultats mitjançant el recolzament mutu. Tal com ho diu Marris (citada per Marrone) les qualitats de les bones relacions socials i de les bones experiències d'aferrament són sempre les mateixes: predictibilitat, receptivitat, intel·ligibilitat, recolzament i reciprocitat en el compromís. Tant de bo poguéssim contribuir a l'esforç d'avançar en aquest sentit.

Bona Jornada!

ⁱ MARRONE, M. (2001) La teoría del apego. Un enfoque actual. Psimática. Madrid

ⁱⁱ HOLMES, J. (1993/2008) John Bowlby and Attachment Theory. Routledge. London

ⁱⁱⁱ BOWLBY, J (1969/1993) El vínculo afectivo. Buenos Aires: Paidós

^{iv} AINSWORTH, M.D.S.; BLEHAR, M.; WATERS, E.; WALL, S. (1978) Patterns of Attachment - a Psychological Study of the Strange Situation, Hillsdale N.J.: Erlbaum

^v vegeu la manera com s'estudien aquests patrons en el DVD, cedit per la Fundació Bowlby, que es mostrarà al migdia.

^{vi} FONAGY, P., Steele, H. Moran, G., and Higgit, A. (1991) The capacity for understanding mental states: the reflective self in parent and child and its significance for security of attachment. *Infant Mental HEALTH Journal* 13: 200-217

^{vii} FONAGY, P (2001) Attachment theory and psychoanalysis. New York: Other Press

^{viii} FONAGY, P. (1997) Attachment and reflective function: their role in self-organization. *Development and Psychopathology*, 9:679-700

^{ix} GOLDBERG (2000) Attachment and Development. London: Arnold

^x CRITTENDEN P, M; CLAUSSEN, A. H, (2000) The organization of Attachment Relationships. Maturation, Culture and Context. Cambridge University Press: Cambridge